

"ГРА РЕАЛЬНОСТЯМИ» Й КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОСТІ: СИСТЕМАТИЧНІСТЬ СПОРАДИЧНОГО

Кочубейник О.М.

Кочубейник О.М. «Гра реальностями» й конструювання соціальності: систематичність спорадичного

Статтю присвячено аналізу основних трансформацій соціальності у постмодерні. Показано, що соціальні практики можуть розглядатися за допомогою чотирьох параметрів: інтертекстуального, поліфонічного, часового та ентропійного. Єднальним процесом, що результує у палімпсест реальностей, є семіозис як семантизація світу і свідомості у вигляді нескінченного процесу продукування смислів та організації контекстів.

Ключові слова: палімпсест реальностей, семіозис, поліфонічність, інтертекстуальність, нон-фінальність.

Кочубейник О.Н. «Игра реальностями» и конструирование социальности: систематичность спорадического

Статья посвящена анализу основных трансформаций социальности в период постмодерна. Показано, что социальные практики могут рассматриваться при помощи четырех параметров: интертекстуального, полифонического, временного и энтропийного. Связующим процессом, в результате которого возникает палimpseст реальностей, является семиозис как семантизация мира и сознания в виде бесконечного процесса продуцирования смыслов и организации контекстов.

Ключевые слова: палімпсест реальностей, семиозис, поліфонічність, інтертекстуальність, нон-фінальність.

Kochubeinyck O. «Game reality» and the creation of sociality: systematic sporadic

The article analyzes the major transformations of sociality in the postmodern period. It is shown that the social practices can be seen as derivative of four dimensions: intertextual, polyphonic, time and entropy. The process which results in palimpsest of realities is semiosis as semanticization space and consciousness in the form of a non-final process of production of meanings and contexts.

Keywords: palimpsest reality, semiosis, polyphony, intertekstualnist, non-finalnist.

Постановка проблеми. Стилістична множинність, багатошаровість стала основною рисою ХХІ ст. Якщо у попередні епохи можна було представити усереднений образ особистості, певний абрис, який конструювався на подібності людей, що належали до однієї соціально-

культурної групи, то нині така можливість зникає. Стильовий плюралізм постає як ключова ознака часу, як природний наслідок тих соціальних, економічних та політичних потрясінь, що призвели до певного переусвідомлення особистістю себе й свого місця в світі. Ідеалами модерну були злагодженість, несуперечливість, відсутність багатозначності, конвенційності умов забезпечення подальшого існування цілісності. Стрижнем формування соціальності виголошувалися процеси соціалізації, що формували слухняну одноманітність загальної згоди та спільність поглядів, думок і переконань як безумовну особистісну корисність та як необхідну й достатню умову спільного добробуту й прогресу загалом.

По суті, тлумачення соціальності у модерні ґрунтувалося на тоталітарності останнього. В основі будь-якого тогочасного соціального проєкту лежало прагнення створити глобальний світовий порядок, позбавлений хаосу, спонтанності, ірраціональності. Але після того, як зазнав поразки останній з великих проєктів – марксизм – стало очевидним, що – формою існування світу є плюралізм, який знаходить вияв в співіснуванні в одному просторі й часі різнорідних політичних устроїв, управлінських моделей, правових систем, релігійних конфесій, способів життя, смаків тощо. Це призвело до трансформації світовідчуження, що зазнало вияву насамперед у відмові від розуміння світу як лінійного та гармонійного (модерного бачення).

Принагідно зазначимо, що змін зазнає не лише соціум як сукупність об'єктивних інституціональних структур, що підтримують функціонування й відтворення тих чи інших соціальних та культурних типів зі специфічними цінностями й нормами, але й трансформується те, як люди, що існують у різних культурних світах, інтерпретують та конструюють суспільство.

Здебільшого наголошують, що соціокультурна динаміка суспільства стала більш ускладненою, а нелінійність визнається за найзнаменнішу рису сучасності, яка «не обмежується флуктуаціями ідеаціональної та чуттєвої культур, ставши більш масштабною, якісно іншою, що, зокрема, виражається у парадоксальних синтезах і розривах соціуму, його фрагментації, дисперсії, плюралізації типів раціональності та ірраціональності» [6, 16].

Отже, **мета статті** полягає у тому, щоб виявити основні параметри, за якими можна аналізувати конструювання соціальних практик у новому інтелектуальному стилі.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Увиразнімо три основні риси цього інтелектуального стилю. Перша з них – заміна об'єкту всесвіту. Елементами нової картини світу стають «хаосмос», «син-

гулярність», «ризом», «симулякр». Насичені реальними життєвими переживаннями сучасної людини, вони відображають досвід зіткнення її свідомості з дійсністю, яка усе більшою мірою ускладнюється й «випаровується» зі звичних практик буденності – досвід перебування у «пустелі реальності» (С.Жіжек). Другою рисою є те, що культура розглядається як багатощарова система текстів (лінгвістичний поворот) й постає у дослідницькому полі через проблематику текстової змішаності, неоднорідності, гетерогенності, що аналізується й на рівні змісту, й на рівні форми. «Світ як текст» постає як креолізований текст, гіпертекст, полімедіальний, мульти-медіальний, вербально-візуальний, полікодовий текст тощо. І саме на текст покладено функцію інструменту орієнтування в соціокультурному просторі, особливістю котрого стає симуляція, видимість, імітація. Нарешті, третя риса – мозаїчність культури (А. Моль), тобто основним способом оволодіння світом є занурення людини в потік розрізнених, у принципі жодним чином ієрархічно не впорядкованих повідомлень. Мозаїчною, за словами А.Моля, культура постає тому, що вона є «випадковою, складеною з безлічі дотичних фрагментів, проте таких, що не утворюють конструкцій; в ній немає точок відліку, немає жодного справді загального поняття, але зате багато понять, яким притаманна велика значущість (опорні ідеї, ключові слова тощо)» [8, 45]. Людина щодня пасивно поринає в безперервний, рясний, безладний потік повідомлень, від якого в пам'яті залишаються лише «скороминущі враження й осколки знань і ідей», для одержання яких не доводиться додавати «ані сили критичного судження, ані розумових зусиль» [8, 46-47].

Але постмодерні флексибельність та мозаїчність породжують, на наш погляд, унікальну ситуацію інтерпретації людиною себе, соціальної, світу. Ця унікальність може бути передана неможливим у модерні рядоположним співіснуванням двох взаємовиключних тверджень:

1. *Дійсність є ширшою за будь-яку систему, що її описує* (власне, саме такий кут зору пропонувала позитивістська парадигма, у завершеному вигляді оформлюючи свою позицію тезою про реальність дійсності як незалежну від свідомості й спроможну існувати незалежно від знання про неї).

2. *Система, що описує, є ширшою за будь-яку дійсність, яку вона описує* (що представлено у соціально-конструкціоністській парадигмі й тезі про текстуальну природу реальності, тобто залежну від свідомості). За цим твердженням текст є втіленим у предметах фізичної реальності сигналом, що передає інформацію від однієї свідомості до іншої, а отже, не існує поза свідомістю. Цей ракурс в акцентованому вигляді утримує текстуальна максима, яка в її радикальному варіанті постулює

«все є текст». Найширший семіотичний зміст, який вкладається в інтерпретацію будь-яких знакових систем (і вербальних, і невербальних), дає можливість розглянути як текст ритуал, обряд, архітектуру, культуру загалом, і в підсумку – «свідомість як текст», «життя як текст», «світ як текст».

Наведені два положення позиціонують одночасне існування «реальності дійсності» й «реальності тексту». Проте проблема полягає у тому, що текст і дійсність (у цьому умовному розмежуванні) є лише «функціональними» феноменами, що насправді розрізняються не стільки онтологічно, скільки прагматично: належність визначається ракурсом сприймання. Іншими словами, немає абсолютного кордону у розмежуванні світу на сегменти, де в першому сегменті – літери, слова, ноти, дорожні знаки як виключно «тексти», а в другому – столи, стільці, будинки тощо як предмети фізичної тривимірної реальності (дійсності).

Стосунок між текстом та дійсністю (точніше, реальністю тексту та реальністю дійсності) – це стосунок, що існує між шарами палімпсесту: скрізь новий шар проступають давніші надписи, з'єднуючись в акті прочитування у «креалізовану» реальність. Однак потрібно звернути увагу на те, що у такому палімпсесті час та ентропія виявляються різноспрямованими, і в їхньому різнодоріжжі криється можливість постійного переродження інтерпретацій змісту.

Попри те, що час є універсальною характеристикою й дійсності, й тексту, час у знаковій системі – «час тексту», «семіотичний час» – докорінно відрізняється від часу реальності дійсності. У системи тривимірного фізичного світу найважливішою властивістю «фізичного часу» є його анізотропність, а отже, жоден момент у цій системі не повторюється повністю і виключає можливість ще однієї появи у минулому або в майбутньому. В основі неможливості – процеси збільшення ентропії. У реальності дійсності час та ентропія пов'язані стосунком односпрямованої залежності: рух предметів у фізичному часі (руйнація, старіння, розпад) неунікнено супроводжується збільшенням ентропії. Рух тексту у «семантичному часі» (написання, творення, «відлиття») спочатку малоусвідомленого відчуження у чіткі словесні формулювання) є, навпаки, впорядкуванням інформації, тобто зменшенням ентропії й дозволяє подорожі у «минуле» та «майбутнє» твору.

Отже, складний стосунок між шарами палімпсесту, спричинений перемиканням прочитування з реальності дійсності в реальність тексту, є перемиканням зі збільшення ентропії на збільшення інформації. Фізичний предмет як частка реальності дійсності змінюється в часі від менш ентропійного стану до більш ентропійного, тобто руйнується; текст як частка семіосфери змінюється в часі від більш ентропійного стану до менш ентропійного, тобто твориться.

Тому в палімпсесті стає неможливим рух за чіткими, раз і назавжди встановленими орієнтирами, натомість більш прийнятною виявляється постмодерністська метафора про розрізнення карти й території. Існує певна «карта», що може бути умовно названа об'єктивною реальністю (теоретичною моделлю можуть слугувати марксистська картина відображення, «типика смислів», домінуючий дискурс тощо). Але й існує «територія», тобто певні ділянки, які мають свої закони текстопородження й форми семіотизації. І можна висловити припущення, що в основі перемикання і з ентропії на інформацію (і навпаки), і з «карти» на «територію» (і навпаки) лежить однаковий процес, який і породжує «гру з реальностями»: специфічні форми конструювання соціальності у постмодерні. До таких, на наш погляд, належать віртуалізація реальності, глобалізація «ніщо», полістилізм та ін. [5].

Гра з реальністю – це процеси переходу «територія/карта», «ентропія/інформація». За словами Ю.Лотмана, «механізм ігрового ефекту полягає не в нерухливому, одночасному співіснуванні різних значень, а в постійному усвідомленні можливості інших значень, ніж ті, які зараз приймаються. Ігровий ефект полягає у тому, що різні значення одного елемента не нерухливо співіснують, а «мерехтять». Кожне осмислення утверджує окремих синхронний зріз, але зберігає при цьому пам'ять про попередні значення і усвідомлення можливості майбутніх» [7].

Гра й Homo Ludens через ідею наявності «ігрових правил» (і розмежування «play» та «game») вводять в фокус аналізу семіотичну регуляцію поведінки. Homo Ludens в романі Г. Гессе «Гра в бісер», по суті, презентовано через фігуру Магістра Гри як відсутність лінійності, переривчастість, а сам процес – як «гру в гру», де існують правила створення правил. У другій половині ХХ ст. ідею продовжив Х. Кортасар: «Гра в класики» й «62. Модель для збирання».

Грою стає сама спроба віддзеркалення реальностей (і реальності дійсності, і реальності тексту). Постмодерне мислення запрошує до іронічного, вільного переосмислення традицій, а тому подвійне кодування, цитата, посилання, асоціації й алюзії роблять інтертекстуальність чи не провідним засобом і чи не невід'ємною умовою створення твору, зводячи індивідуальну авторську мову до калейдоскопа, мозаїки наданих шаблонів. Парафраз і поліморфний текст розгортаються як одна з найважливіших граней твору, для якого характерні плюралізм, фрагментарність, ефект дискретності потоку інформації. За таких умов семіотична регуляція поведінки, завдяки якій відбувається зниження ентропії й збільшення інформації, виявляється засобом соціо-антропологічного виживання. Семіотизація, отже, постає як спосіб створення культури і

особистості, десеміотизація, навпаки, є руйнацією і того й іншого. Семіотика, ставши специфічним фактором антропогенезу, змінила, по суті, його біологічні закономірності: людина внаслідок екстракорпорального розвитку і розвитку вищих мовних функцій не в змозі вирішити завдання власного виживання за допомогою інстинктів. Тому людині необхідна семіотика їжі, щоб відрізнити шкідливе від корисного й отруєне від не отруєного. Для того щоб зшити або купити новий одяг, що, як предмет фізичної реальності, піддається ентропії, необхідно мати в мові поняття «одягу», щоб була можливість відрізнити старий одяг від нового.

Можна навіть представити цей зв'язок більш диференційовано, зокрема на співвідношення знаків різного типу й часу вказував Ч. Пірс: «Буття іконічного знаку належить минулому досвіду. Він існує тільки як образ в пам'яті. Індекс існує в цьому досвіді. Буття символу полягає в тому реальному акті, що щось безумовно буде сприйнято, якщо будуть задоволені деякі умови, а саме символ вплине на думку і поведінку його інтерпретатора. Цінність символу в тому, що він слугує для додання раціональності думки і поведінки і дозволяє нам передбачати майбутнє» [цит. за 11, 116].

Отже, конструювання і особистості, і соціальності є своєрідною сполукою рухів: в семіотичному часі – у напрямі зменшення ентропії, у фізичному часі – у напрямі неухильного зростання ентропії. Семіотика постає інструментом впорядкування життєвого досвіду і способом об'єднання реальності дійсності й реальності тексту. Процесуальність і нефінальність палімпсесту реальностей дають можливість розглядати семіозис як єдиальну ланку, яка забезпечує можливість стосунку між двома умовно протилежними реальностями. Іншими словами, палімпсест реальностей як багатомірний, здатний до саморозвитку цілісність уможливорюється семіозисом, тобто «семантизацією світу і свідомості у вигляді нескінченного процесу продукування смислів та організації контекстів, вибудовування наративів і породження кодів, або нескінченним означуванням нескінченно неозначуваного [9, 35].

І оскільки, за текстуальною максимією, «світ є текст», то світ постає як смисловий простір, що існує в процесі інтерпретації тексту. Але, оскільки кожна конфігурація в реальності дійсності породжує й щоразу містить нову реальність тексту, то більш влучним буде представлення світу як трансконтекстуального за характером, в якому множинно співподано не лише тривимірний фізичний простір, а й символічний простір культури.

Однак гра – не лише слідування правилу, це – механізм легітимації непередбачуваного й випадкового. Випадкове у грі, будучи означене як вірогідне й можливе, але водночас неочікуване, незадане, по-

стає іноді як хаотичне (у тому сенсі, що означається як таке, що не може мати раціонального прозорого пояснення). У інтерпретацію тексту випадковість проривається через унікальність асоціативних можливостей індивідуальної свідомості, але базованій на інтертекстуальності як властивості культури загалом. Якщо в класичному розумінні, приріром, твір – це логічно зв'язаний текст, то в постмодерні – це фрагментований текст, пов'язаний не логікою, а суперечливими й побічними асоціаціями. Гра асоціацій, мистецтво комбінаторики, кліповість, імпортування цінностей з альтернативних культур і маргінальних сфер, блискітливості мозаїчності стає основою постмодерністської ментальності з її гіперрефлексивною чуттєвістю, відсутністю домінантної ідеології і тотальним релятивізмом.

В ресурсах інтертекстуальності міститься водночас можливість індивідуального породження окремих локальних текстів і сприйняття культури як єдиного спільного для усіх тексту (або «універсуму текстів» за Ж.Дерріда, у якому окремі безособові тексти нескінченно посиляються один на один й на всі відразу, оскільки вони всі разом є лише частиною загального тексту, що у свою чергу збігається із завжди вже «текстуалізованими» дійсністю й історією). Універсум текстів своєю чергою слугує ніби «вихідним» для будь-якого нового тексту. І, крім того, «наслідком уподібнення свідомості до тексту було інтертекстуальне розчинення суверенної суб'єктивності людини в текстах-свідомостях, що становлять «великий інтертекст» культурної традиції. [...] автор будь-якого тексту [...] перетворюється в порожній простір проєкції інтертекстуальної гри» [4, 279].

По суті, це означає необхідну наявність прецедентного тексту. За визначенням У.Чейфа, прецедентними можуть вважатися «тексти, (1) що є значущими для тієї або іншої особистості в пізнавальному і емоційному сенсі, (2) мають надособовий характер, тобто добре відомі оточенню цієї особистості, включаючи і попередників, і сучасників; і, нарешті, такі, (3) звернення до яких поновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [10, 39]. Важливою функцією прецедентних текстів у соціальній комунікації є те, що будучи своєрідною «культурною формулою» спільноти, вони тою чи іншою мірою проявляють себе в створюваних її членами творами і водночас уможливають медіацію спільних смислів. (По суті, наявність у спільноти певного унікального корпусу прецедентних текстів може розглядатися як ознака наявності групової ідентичності). Тут варто пригадати Р. Барта: «[...] тексти попередньої культури є новою тканиною, витканою зі старих цитат. Обривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти

соціальних ідіом і так далі – усі вони поглинули у тексті і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова» [1, 78].

Важливо те, що за кожним прецедентним текстом стоїть своя унікальна система асоціацій, яка актуалізується для носіїв мови – саме вона утворює поліфонію прочитування.

Принцип поліфонії, на наш погляд, узгоджується з мозаїчністю, колажованістю як основою постмодерної картини світу. Поліфонія дозволяє створити багатоярусну ємну систему, яка зберігає у неспотвореному, нетранспонованому вигляді вихідні компоненти. Якщо інтертекстуальність задає змістовне наповнення «гри реальностями», то поліфонічність її оформлює структурно. Іншими словами, легітимізується не лише включення текстів, яке може бути представлене як послідовний наратив, елементи котрого йдуть один за одним – зберігаючи біографічну відповідність, несуперечливість, історичну й культурну передзаданість. Поліфонія водночас і зберігає, й порушує ці вимоги. Зберігає – в структурі кожного окремого «фону» ("голосу"), порушує – можливість утримувати у своїй системі суперечливі «фони».

Подібний підхід до організації матеріалу передбачає фрагментовану систему, яка характеризується принципами відкритості та діалогічності. Лінійність однорівневого оповідання в ній руйнується, а на її місце приходить багаторівнева поліфонічна система, в якій «тема» проводиться в кількох «голосах».

Однак саме палімпсестна організація стосунку між реальністю дійсності та реальністю тексту виявляє послідовність там, де раніше її не передбачалося. Засобами інтертекстуальності (запозичення, переробка тем і сюжетів, явна й прихована цитатія, плагіат, алюзія, парафраза, іронія, наслідування, пародія тощо) встановлюються нові логічні зв'язки між звичними фрагментами, а також вводяться в систему нові фрагменти, яким в однорівневій монологічній/ монофонічній системі просто не приділялося уваги.

Поліфонія, руйнуючи лінійну нарацію, уможливило введення на перший план додаткових паралельних ліній, завдяки чому будь-яка система (тексту, особистості, життя тощо) постає як мозаїчна, фрагментарна, а фабула цієї нарації втрачає свою цілісність. Окрім відкритості, діалогічності, проникності системи, її вирізняє відсутність явних просторово-часових меж, часові пласти (минуле, наявне, майбутнє) вільно проектуються один на один, а простір змінює свою конфігурацію, щільність і насиченість безперервно, пов'язуючи воедино об'єкти, що віддалені на будь-яку відстань.

В поліфонічній системі виникає новий тип сенсоутворення: на стиках цих фрагментів виникає «третій сенс», що утворюється внаслідок

співвіднесення додаткових сюжетів, що стоять за кожним з цих фрагментів – «віртуальний розлом», «зона проліферації». У цьому полягає її виняткова властивість щодо об'єднуваних закономірностей особистісного сприйняття, засвоєння і відтворення інформації, ідей, образів та прецедентних текстів і зрештою розуміння людини як «зустрічі двох і багатьох свідомостей» [2, 11].

Висновки. Реконструктивні варіації соціальності, що здійснюються у просторі постмодерного стилю мислення, зокрема, суспільства як функціонально диференційованого, базованого на розрізненні автономних функціональних підсистем, мають спільну рису: неможливість розглядати соціально релевантні конструкти як упорядковану ієрархізовану цілісність.

Завдяки процесу їх конструювання, що може бути описаний за допомогою розглянутих нами чотирьох універсальних параметрів – часу, ентропії, інтертекстуальності й поліфонічності, гра з реальністю як принцип соціальних практик постає як відкритий багаторівневий простір, співвідносний з принципом релятивності, дозволяючи сприймати світ з будь-якої його точки цілісним і єдиним.

Палімпсест реальностей, у якому насправді існує сучасна людина і який характеризується передусім зростанням ентропійності, випадковості, втратою уваги до причинно-наслідкові зв'язків, іноді неспроможністю вибудувати логіко-центричну систему, виявляється головним аспектом усвідомлення людиною себе й світу.

І реальність дійсності, і реальність тексту функціонують за одним принципом: визнання того, що розпадання реальності (будь-якої з цих двох) на фрагменти призводить до втрати сенсу, який може вибудовуватися лише в цілісній картині. Той чи той сегмент палімпсесту не може бути правильно інтерпретований, якщо мова йде про аналіз лише одного поняття, вилученого з контексту. Гра цитат – їх запозичення з реальності дійсності у реальність тексту (і навпаки), їх взаємні відсилання – за принципом бриколажу створює передумови для семіотизації й інтерпретації. Бриколаж – як вигадливий процес перетворення звичаєних значень та символів й звичних речей, нового використання, нестандартних переробок або, нарешті, поєднання непоєднуваних, незв'язуваних елементів – стає основою багатьох сучасних практик. Реальності переплітаються між собою, «розтікаються», точніше, «перетікають» одна в одну. Створення окремого тексту вже не можливе, як не можливим стає розуміння без залучення інших текстів одиничного тексту.

Тому концептуальною метафорою для соціальності стає гіпертекст: за умови відсутності єдиного упорядковуючого центру сукупний текст суспільства організується як мережева система, матеріал котрої можна

опанувати в будь-якій послідовності, щоразу утворюючи лінійний текст з лише йому притаманною логікою смислів, переходів, закономірностями текстопородження. Семіотична діяльність розпадається на численні «мовні ігри», засновані на мінливості правил гри. «Ці правила, мова знаків і граматики Гри, становлять різновид високорозвинутого тайнопису, у створенні якого беруть участь багато наук і мистецтв, особливо ж математика й музика (а відповідно й музикознавство), і який може передати й пов'язати зміст і наслідки майже всіх наук» [3, 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1978. – 616 с.
2. Бахтин М.М. Человек в мире слова / Сост., предисл., примеч. О.Е. Осоевского. – М.: Изд-во Российского открытого ун-та, 1995. – 140 с.
3. Гессе Г. Игра в бисер : Роман : [Пер. с нем. С. Апта] / Г.Гессе. – М.: АСТ, 2011. – 544 с.
4. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / И. Ильин. – М. : Интрада, 2001. – 374 с.
5. Кочубейник О.М. Постмодерн: автентичність особистості та трансформація дискурсу соціальності/ О.М. Кочубейник // Вісник НТУУ «КПІ». «Філософія. Психологія. Педагогіка». – 2010 – № 1 (28). – С. 113-118.
6. Кравченко С. А. Динамика социологического мышления и воображения / С. А. Кравченко // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 14-24.
7. Лотман Ю. М. Тезисы к проблеме «Искусство в ряду моделирующих систем» / Ю.М. Лотман // Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб.: Академический проект, 2002. – С.274-293.
8. Моль А. Социодинамика культуры: [Пер. с фр., предисл. Б. В. Бирюкова] / А.Моль. – М.: ЛКИ, 2008. – 416 с.
9. Сулимов В.А., Фадеева И.Е. Русский семиозис: трансформации постсовременности / В.А. Сулимов, И.Е. Фадеева // Вопросы культурологии. – 2009. – №12. – С. 35-42.
10. Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта/ У.Л. Чейф / Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1983. – Вып.12. (Прикладная лингвистика). – С. 35-73.
11. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. В. Якобсон // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С.102-117.